

ОНОМАСТИКА

Ткаченко Є.

– старший викладач кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.2

ТОПОНІМІЧНА МЕТОНІМІЯ ЯК ФАКТ ВЗАЄМОДІЇ ОЙКОНІМНИХ ЛЕКСЕМ (у межах Слобожанщини)

У статті досліджено явище контактного перенесення назви одного ойконімного об'єкта на інший, територіально близький. Проаналізовано особливості топонімічної метонімії, яка діє у напрямку «ойконім₁ → ойконім₂». Розглянуто напрямки взаємодії топонімів одного виду із використанням різних способів словотвору та словотвірних засобів.

Ключові слова: топонімічна метонімія, контактне перенесення назв, твірний ойконім, похідний ойконім.

Ткаченко Е.

– старший преподаватель кафедры украинского языка и
литературы Донбасского государственного педагогического
университета

ТОПОНИМИЧЕСКАЯ МЕТОНИМИЯ КАК ФАКТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОЙКОНИМНЫХ ЛЕКСЕМ (в пределах Слобожанщины)

В статье исследовано явление контактного переноса названия одного ойконимного объекта на другой, территориально близок. Проанализированы особенности топонимической метонимии, которая действует в направлении «ойконим₁ → ойконим₂». Рассмотрены направления взаимодействия топонимов одного вида с использованием различных способов словообразования и словообразовательных средств.

Ключевые слова: топонимическая метонимия, контактный перенос названий, образующий ойконим, производный ойконим.

Tkachenko Ye.

– Senior Lecturer, Ukrainian Language and Literature Department,
Donbas State Teacher's Training University

TOPONYMIC METONYMY AS A FACT OF INTERACTION OF OIKONYMIC LEXICAL ITEMS (WITHIN SLOBODA UKRAINE)

In the article the author investigates the phenomenon of contact transfer of the name of an oikonym object to geographically close one. The features of toponymic metonymy, which operates in the direction "oikonym₁ → oikonym₂", are analyzed too. The directions of interaction of toponyms of the same type with the use of different word formation and derivational means are considered.

Keywords: toponymic metonymy, contact transfer of names, deriving oikonym, derived oikonym.

Постановка проблеми. У вітчизняній ономастиці питання контактної взаємодії різних видів топонімів висвітлювалося неодноразово. Це явище аналізувалося в роботах багатьох українських мовознавців, але вони розглядали таку взаємодію в напрямку «гідронім

→ ойконім» чи навпаки. Наукових розвідок, в яких би дослужувалися особливості утворення ойконімів як назв неприродних об'єктів на основі інших ойконімів, майже не було.

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті висвітлено результати дослідження явища топонімічної метонімії – творення назв географічних об'єктів на основі інших, територіально близьких. Хоча до цього топонімічна метонімія неодноразово була предметом вивчення в роботах В. В. Лободи [3] (вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я), В. Н. Морозової [5] (питання взаємодії гідронімії з іншими групами лексики), Л. Т. Масенко [4] (проблема взаємодії гідронімії та ойконімії на матеріалі басейну Південного Бугу), І. В. Муромцева [6] (вплив мікрогідронімії Донеччини та Луганщини на формування ойконімії регіону), Н. А. Кузнецової [81] (назви поселень Пензенської області, утворені від гідронімів), Є. С. Отіна [8] (топонімічна метонімія, вид зв'язку «гідронім – ойконім») та ін. У нашій же роботі ми проаналізуємо особливості творення ойконімів на основі інших ойконімів, співвідносні об'єкти яких знаходяться територіально близько.

Метою пропонованої статті є дослідження топонімічної метонімії, яка діє у напрямку «ойконім₁ → ойконім₂», та особливостей взаємодії топонімів одного виду із використанням різних словотвірних засобів.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

1) охарактеризувати структурні особливості вихідних та похідних ойконімів;

2) проаналізувати семантичні особливості топонімів одного виду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденція до взаємозв'язку власних назв проявляється в ситуації взаємодії рукотворних географічних об'єктів на позначення однорідного класу слів. Поряд із вільним за своїм характером злиттям основ або слів серед складних або складених похідних ойконімів є немало узуальних топонімних моделей, які кваліфікуються як «топонімні трафарети» [2, с. 145]. Перша частина власної назви, становлячи у функціональному відношенні підпорядкований компонент, вміщується в ойконімічне семантичне поле винятково як топонімний диференціатор із характерною йому розпізнавальною функцією, в результаті чого відбувається переорієнтація апеллятивної функції деяких означень на топонімну. В першу чергу до них належать прикметники, що утворюють як бінарні ряди (великий – малий, верхній – нижній, старий – новий), так і градаційні (верхній – середній – нижній, перший – другий – третій ...), підкреслюючи, тим самим, секундарність ойконімів по відношенню до твірного. Самі ж уточнюючі та ускладнюючі компоненти характеризуються темпоральними (часовими) антонімічними відношеннями: *Лимарівка*, с. [Врш Блвд] → *Новолимарівка*, с. [Врш Блвд], *Стрільцівка*, с. [Врш Млв] → *Новострільцівка*, с. [Врш Млв], *Омелькове*, с. [Врш Стрб] → *Новоомелькове*, с. [Врш Стрб], *Преображенне* с. [Врш Стрб] → *Новопреображенне*, с. [Врш Стрб] та ін.

В іншій ситуації творення нової назви відбувається способом атрибуції – додаванням до первинної ойконімної лексеми слова **новий** з узгодженням у роді: *Березівка*, сел. [Хр Хр] → *Нова Березівка*, сел. [Хр Хр], *Миколаївка*, с. [Хр Брв] → *Нова Миколаївка*, с. [Хр Брв], *Дмитрівка*, с. [Хр Брв] → *Нова Дмитрівка*, с. [Хр Брв], *Чернещина*, с. [Хр Зчп] → *Нова Чернещина*, с. [Хр Схн] та ін. Рідко трапляється, коли первинна назва ускладнюється ойконімним означенням – лексемою **стара** (*Старі Валки*, с. [Хр Влк] → *Валки*, м. [Хр Влк]), яка є показником первинності / вторинності ойконімів у цьому ряді.

Якщо відсутність аугментатива *Старий* (*Старо-*) в окремих назвах порівняно невеликих ойконімних об'єктів в регіоні ще допускається (деякі інші групи таких власних назв фіксують повне вираження цього ряду), то назви великих обласних (колись губернських) міст не беруть участі в утворенні топонімних словосполучень: *Новий Харків*, пос. [Хр Хр] ← *Харків*, м., *Новобелгород*, сл. [Хр Ввч] ← *Белгород*, м., а тим більше, коли власна назва не є результатом топонімічної метонімії (*Нова Одеса*, х. [Хр Клм] – *Одеса*, м.).

Не варто шукати в списках населених пунктів чи на місцевих топографічних картах співвідносні назви з протилежною ознакою до ойконімів *Новий Париж*, х. [Хр Клм] або *Нова Баварія*, пос. [Хр Хр], оскільки їхні твірні моделі знаходяться далеко за межами Слобожанщини – в західноєвропейському геоніміконі, звідки вони потрапили завдяки такому явищу в топонімії як ойконімному перенесенню (переміщення переселенців з інших територій і заснування нових поселень).

Крім неповноти вияву (або формально прихованої) первинності / вторинності ойконімів є приклади з повним вираженням часової антонімії за допомогою відповідних лексем або морфем: *Старе Пекельне*, с. [Хр Зчп] → *Нове Пекельне*, с. [Хр Зчп], *Стара Покровка*, с. [Хр Чг] → *Новопокровка*, сел. [Хр Чг], *Безлюдівка Стара*, сл. [Хр Хр] → *Безлюдівка Нова*, сл. [Хр Хр], *Стара Мельниця*, х. [Вр Рзш] → *Нова Мельниця*, х. [Вр Рзш] та ін.

Твірні та похідні ойконіми можуть локалізуватися не лише в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, а й виходити за ці межі і бути навіть на території різних країн, зокрема України й Росії: *Марківка*, сел. [Врш Мрк] → *Новомарківка*, с. [Вр Кнтм], *Комсомольське*, сел. [Хр Зм] → *Новокомсомольське*, с. [Хр Чг], *Іванівка*, с. [Хр Брв] → *Новоіванівка*, с. [Хр Блз], *Українка*, с. [Хр Кргр] → *Новоукраїнка*, с. [Хр Блз] та ін.

Ряд поселень були утворені не безпосередньо від твірної топонімної основи, а від назви полку, який перебував (квартирував) на території населеного пункту і називався тим чи іншим містом колишньої Російської імперії: *Ново-Астрахань*, сл. [Хр Стрб] ~ *Нова Астрахань*, с. [Врш Крм] ← *Астраханський Кірасирський полк* ← *Астрахань*, м., *Ново-Псков*, сл. [Хр Стрб] ~ *Новопсков*, сел. [Врш Нпск] ← *Псковський Кірасирський полк* ← *Псков*, м., *Ново-Глухів*, сл. [Хр Стрб] (зараз

Кремінна, м. [Врш Крм]) ← Глухівський Кірасирський полк ← Глухів, м. (районний центр Сумської області).

У старих та нових місцях поселень розрізнявальну функцію, як правило, виконують топонімні означення **ближній – дальній**, які є лексичними еквівалентами відповідно для пари **новий – старий**: *Ближнє Ігуменове*, с. [Бгр Бгр] → *Дальнє Ігуменове*, с. [Бгр Бгр], *Кокорів Ближній*, х. [Вр Остр] → *Кокорів Дальній*, х. [Вр Остр], *Ближня Полуб'янка*, с. [Вр Остр] → *Дальня Полуб'янка*, с. [Вр Остр] та ін. Поряд із часовими маркерами в ойконімних «двійках» зустрічаються і ряди з градаційним виявом первинності / вторинності в ойконімному ряді: *Бугаї Перші*, с. [Хр Злч] → *Бугаї Другі*, с. [Хр Злч], *Лозова Перша*, с. [Хр Дврч] → *Лозова Друга*, с. [Хр Дврч], *Вільне Перше*, с. [Хр Блз] → *Вільне Друге*, с. [Хр Блз], *Лиман Перший*, с. [Хр Дврч] → *Лиман Другий*, с. [Хр Дврч] та ін.

В загальному плані формалізована морфема **ново-**, частина складених номінативних утворень **новий** та числові показники відображають відносну хронологію виникнення населеного пункту. З одного боку, вони виражають ознаку новизни поселення без будь-яких зв'язків з іншими структурно схожими словотвірними моделями. З іншого боку, виконують власне топонімну функцію у зв'язку з необхідністю розмежовувати два ойконіми, які з'явилися послідовно. Досить широко представлено в регіоні власне ойконімні ряди із смисловим вираженням розташування на місцевості – або ж одне відносно одного, або ж відносно природного географічного об'єкта – річки або яру. Такі утворення характеризуються різним структурним наповненням та відношенням і бувають:

а) з неповною морфологічною парадигмою: *Бараниківка*, с. [Врш Блвд] – *Нижньобараниківка*, с. [Врш Блвд], *Зорянське*, с. [Хр Швч] – *Верхозорянське*, с. [Хр Швч], *Краснопавлівка*, сел. [Хр Лз] – *Нижня Краснопавлівка*, сел. [Хр Лз], *Озерки*, с. [Вр Бгч] – *Верхні Озерки*, сел. [Вр Бгч];

б) з повною антонімічною парадигмою: *Верхня Покровка*, с. [Врш Стрб] – *Нижньопокровка*, с. [Врш Стрб], *Верхній Ольшан*, с. [Вр Пвл] – *Нижній Ольшан*, с. [Вр Пвл], *Верхній Карабут*, с. [Вр Пвл] – *Нижній Карабут*, с. [Вр Пвл];

в) з повною градаційною парадигмою: *Тепле*, с. [Врш Стлг] – *Середньотепле*, с. [Врш Стлг] – *Нижньотепле*, с. [Врш Стлг], *Верхній Суходол*, с. [Хр Стрб] – *Середній Суходол*, с. [Хр Стрб] – *Нижній Суходол*, с. [Хр Стрб] та ін.

Деякі ойконіми не вміщують природного етимона, а свою появу пов'язують із внутрісистемною диференціацією власних назв. У цьому випадку важлива не реальна закріпленість населеного пункту відносно річки, а його локалізація відносно іншого поселення ('верхній вище нижнього', 'середній відповідно між верхнім та нижнім' тощо). Інша концепція щодо опозиційних корелятив-локативів «верхній – нижній», де зазначається, що «апелятив *нижній* використовується не в значенні

‘розташований внизу, у підніжжя гори, нижче за інших’ (відповідно верхній – ‘той, що знаходиться на підвищенні.’ – Є. Т.), а в значенні ‘менший розміром, малий’» [7, с. 32, с. 125] (пор.: м. *Нижній Новгород* (тобто Малий) і м. *Новгород* (Великий), а також синонімічну кореляцію *Черкаській Бишкін*, с. – *Нижньоруський* (тобто малоруський, український) *Бишкін*, с [Хр Зм] на відміну від антонімічних відношень на прикладі *Руські Тишки*, сл. [Хр Хр] – *Черкаські Тишки*, сл. [Хр Хр], *Руська Лозова*, сл. [Хр Хр] – *Черкаська Лозова*, сл. [Хр Хр] та ін. Трапляється, що власна назва описового характеру, належачи одному поселенню, має у своєму складі два прикметникових варіанти – квалітативного і релятивного змісту. Вирішальними у цьому разі є дві ознаки, покладені в основу номінації, які належать до різних семантичних полів – ‘розташування на місцевості’ та ‘вікові особливості’: *Нижній Салтів*, с. [Хр Чг], вона ж *Старий Салтів*, сл. [Хр Ввч]. Деякі джерела фіксують назву *Старосалтове* сл. [Хр Ввч], вона ж *Нижній (Старий) Салтів*, сл. [Хр Ввч], *Салтів Старий (Салти Нижні)*, сл. [Хр Ввч]. Ойконімна синтаксема із означенням *Нижній* має лексичну спільність із назвою поселення, яке знаходиться вище течії Сіверського Дінця – *Верхній Салтів*, сл. [Хр Ввч], інверсійний варіант *Салтів Верхній*, сл. [Хр Ввч], в поодиноких випадках згадується як непоширена топонімна лексема *Салтів*, сл. [Хр Чг].

Певна група назв поселень функціонує із ойконічним означенням на позначення загального семантичного типу ‘розміри об’єкта’, який включає сему ‘незначний за розмірами’: *Дьоміно-Олександрівка*, с. [Врш Тр] або *Лізно-Олександрівка*, с. [Лг Блкр] – *Малоолександрівка*, с. [Врш Тр], *Дєдовочка*, сл. [Вр Пп] – ... *Мала Дєдовочка*, х. [Вр Пп] (на відміну від *Малої Дєдовки*, х. [Вр Пп]), *Сагуни*, сл. [Вр Остр] – *Малі Сагуни*, х. [Вр Остр]. Корелят-лексема вказує на значно менші розміри та архаїчність населеного пункту у порівнянні з суміжним поселенням. Досить виразно ця особливість підкреслюється при наявності протиставної позиції, вираженої лексемою **малий**: *Велика Трубецька*, сл. [Вр Брч] – *Мала Трубецька*, сл. [Вр Брч], *Велика Шапківка*, с. [Хр Куп] – *Мала Шапківка*, с. [Хр Куп], *Велика Кандигробівка*, с. [Хр Влк] – *Мала Кандигробівка*, с. [Хр Влк] та ін.

Полярність між двома ойконімами антонімічного ряду нівелюється при наявності третьої назви (з компонентом **середній**), яка вносить відтінок послідовності у виникненні поселень: *Великі Піски*, с. [Хр Тар] – *Середні Піски*, с. [Хр Тар] – *Малі Піски*, с. [Хр Тар].

Функцію словотвірного засобу і водночас топонічного розрізнявача може виконувати також формант **пів-** із прозорим семантичним навантаженням: *Юр’їве*, д. [Вр Здн] – *Пів-Юр’їве*, д. [Вр Здн]. Така модель назвотворення була характерна для ХІХ ст.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Топонімічний матеріал дає можливість у повній мірі простежити особливості становлення та функціонування вторинних ойконімів на основі первинних першофіксацій цього ж виду топонімів.

2. Способи творення і засоби утворення вторинних ойконімних лексем від первинних майже нічим не відрізняються від способів і засобів, які мають місце в топонімічній науці, де розглядаються подібні ситуації із іншими вихідними і похідними топонімічними одиницями – гідронімами, оронімами, мікротопонімами тощо.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Питання взаємодії назв штучних географічних об'єктів, що належать до сфери топонімії, і природних на рівні «ойконім → топонім».

2. Питання взаємодії назв штучних географічних об'єктів, що не належать до сфери топонімії, і природних на рівні «ергонім → ойконім» або «ергонім → ойконім».

Умовні скорочення

губернії / області: Бгр – Белгородська, Вр – Воронежська, Врш – Ворошиловградська, Лг – Луганська, Хр – Харківська

повіти / райони: Бгр – Белгородський, Бгч – Богучарський, Блвд – Біловодський, Блз – Близнюківський, Блкр – Білокуракінський, Брв – Барвінківський, Брч – Бірючінський, Ввч – Вовчанський, Влк – Валківський, Дврч – Дворічанський, Дрг – Дергачівський, Здн – Задонський, Злч – Золочівський, Зм – Зміївський, Зчп – Зачепилівський, Клм – Коломацький, Кнтм – Кантемирівський, Кргр – Красноградський, Крм – Кременський, Куп – Куп'янський, Лз – Лозівський, Млв – Міловський, Мрк – Марківський, Нпск – Новопсковський, Остр – Острогозький, Пвл – Павлівський, Пп – Петропавлівський, Рзш – Розсошанський, Стлг – Станично-Луганський, Стрб – Старобільський, Схн – Сахновщинський, Тар – Таранівський, Тр – Троїцький, Хр – Харківський, Чг – Чугуївський, Швч – Шевченківський

інші скорочення: д. – деревня, м. – місто, пос. – поселок, с. – село, сел – селище, сл. – слобода, х. – хутір

Література

1. Кузнецова Н. А. Названия населённых пунктов Пензенской области, образованные от гидронимов. *Русская ономастика*: республиканский сборник / под ред. В. Д. Бондалетова. Рязань: Изд-во Ряз. гос. пед. ин-та, 1977. С. 135–139.

2. Лемтюгова В. П. Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения (названия типов поселений). Минск: Наука и техника, 1983. 197 с.

3. Лобода В. В. Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я. *Питання ономастики Південної України*: доповіді та повідомлення 5 Республіканської міжвузівської ономастичної конференції (Миколаїв, травень 1974 р.) / відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наук. думка, 1974. С. 107–112.

4. Масенко Л. Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії: на матеріалі басейну Південного Бугу. *Мовознавство*. 1972. Вип. 1. С. 32–37.

5. Морозова М. Н. Вопросы взаимодействия гидронимии с другими группами лексики в русском языке. *3 Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція*: [тези] / відп. ред. К. К. Цілуйко; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Укр. ономаст. коміс. Київ: Наук. думка, 1965. С. 137–143.

6. Муромцев І. В. Із спостережень над мікрогідронімією Донецької та Луганської областей. *Територіальні діалекти і власні назви* / відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наук. думка, 1965. С. 203–215.

7. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов; отв. ред. Д. С. Лихачёв. Москва: Наука, 1983. 207 с.

8. Отин Е. С. Топонимическая метонимия: вид связи «гидроним – ойконим». *Перспективы развития славянской ономастики* / отв. ред.: А. В. Суперанская, Н. В. Подольская; АН СССР, Ин-т языкознан. Москва: МФГО СССР, 1980. С. 106–121.

Бачун Л.

– аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов
Тернопільського національного педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка

УДК 81'373.22

ОСОБЛИВОСТИ ПСЕВДОНИМІВ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ЧЕРКАЩИНІ 1917 – 1922 рр.

(за матеріалами української прози)

У статті висвітлено поняття псевдоніма та характеристики щодо його функціонування у соціумі, проаналізовано псевдоніми найбільш відомих повстанців національно-визвольного руху на Черкащині 1917-1922 років та варіанти цих псевдо у різних текстах. З'ясовано мотиви вибору псевдонімів та їхня частотність в аналізованих творах.

Ключові слова: антропонімія, онім, ономастика, псевдонім.

Бачун Л.

– аспірант кафедри общего языкознания и славянских языков
Тернопольского национального педагогического университета
имени Владимира Гнатюка

ОСОБЕННОСТИ ПСЕВДОНИМОВ ПЕРИОДА ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ЧЕРКАСЩИНЕ 1917–1922– гг.

(по материалам украинских прозаических сочинений)

В статье раскрыто содержание понятия «псевдоним» и дана характеристика его функционированию в социуме, проанализированы псевдонимы наиболее известных повстанцев национально-освободительного движения на Черкасщине 1917 – 1922 годов и варианты этих псевдо в разных текстах. Выяснены мотивы выбора псевдонимов и их частотность в анализируемых произведениях.

Ключевые слова: антропонимия, оним, ономастика, псевдоним.

Bachun L.

– Post-graduate Student, General Linguistics and Slavonic Languages
Department, Ternopil National Volodymyr Hnatiuk Teachers' Training
University

THE PSEUDONYMS' PECULIARITIES OF THE PERIOD OF THE LIBERATION MOVEMENT IN CHERKASSY REGION (on the materials of ukrainian prose works)

The notion of pseudonym and some characteristics of its functioning in society have been analyzed in this article. The pseudonyms of the most famous rebels of the national liberation movement in Cherkassy region 1917-1922 also have been clarified with the variants of these pseudo in the different texts. Additionally, the motives of choice of pseudonyms and their frequency in the analyzed works have been revealed.

Key words: anthroponomy, onim, onomastics, pseudonym.